

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ АКАДЭМІЯ НАВУК БЕЛАРУСІ
Інстытут гісторыі
ПОЛАЦКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ

ПОЛАЦК У ГІСТОРЫІ І КУЛЬТУРЫ ЕЎРОПЫ

*Матэрыялы Міжнароднай
навуковай канферэнцыі
(Полацк, 22–23 мая 2012 г.)*

Мінск
«Беларуская навука»
2012

Полацкія сюжэты ў «заходнярускай» версіі гісторыі Беларусі М. В. Каяловіча

На працягу развіцця айчыннай гістарыяграфіі бачанне ролі Полацка ў беларускіх дзяржаватворчых і этнакультурных працэсах не аднойчы змянялася і працягвае змяняцца ў наш час. У розных гістарыясофскіх схемах беларускага нацыятварэння месца Полацка або трактуецца як цэнтральнае, або значна рэдукуецца. Наколькі ўплывае на амплітуду гэтых ваганняў фактар накаплення новых гістарычных фактаў, а таксама абнаўленне метадалагічных падыходаў? Ці заўсёды прычыны падобных змен ляжаць у полі навукі? Адказ на гэтыя пытанні вымагае спецыяльнага даследавання. Мэта дадзенага артыкула больш сціплая – прасачыць полацкія сюжэты ў працы М. В. Каяловіча «Чтения по истории западной России» (1864).

Пад тэрмінам «Заходняя Расія» М. В. Каяловіч разумее тэрыторыю «Белай Русі, Маларосіі і Літвы». Беларусаў гісторык лічыць нашчадкамі крывічоў і дрыгавічоў. «Галоўным горадам беларускага племені» ён называе Полацк [1, с. 62]. Гісторык падкрэслівае сепаратысцкую лінію палітыкі полацкіх князёў у дачыненні Кіева. Ён лічыць, што тэндэнцыя адасаблення Полацка ад іншых усходнеславянскіх цэнтраў прасочваецца ўжо пры Рагвалодзе, якога ён называе князем «неизвестного происхождения» [1, с. 62]. Як піша гісторык, «особенно надоедлив был русским князьям и долго был памятен ... Всеслав Брячиславич» [1, с. 63]. М. В. Каяловіч выказвае шкадаванне, што сілавя акцыі ў дачыненні да Полацка, у тым ліку і высылкі Ізяславічаў у Візантыю, не «образумили» полацкіх валадароў. М. В. Каяловіч не падзяляе рамантычных захапленняў некаторых рускіх славянафілаў полацкай даўніной і яе героямі. Ён скептычна і з выразным рэсентыментам ставіцца да магічнай рэпутацыі «князя-ваўкалака», – «язва на челе» Усяслава Чарадзея, як піша гісторык, была верагодна «белорусским колтуном» [1, с. 63].

М. В. Каяловіч знаходзіць арыгінальнае тлумачэнне сепаратызму полацкіх князёў. На думку гісторыка, ваенная актыўнасць Полацкага княства тлумачыцца слабай заселенасцю абшараў Полаччыны. Менавіта таму эканоміка Полацка засноўвалася на захопе рабоў і засяленні імі крывіцкіх зямель. Па звестках М. В. Каяловіча, Мінск быў цалкам заселены рабамі. Падобная стратэгія прывяла да стварэння кшталту пірацкай дзяржавы. Аўтар наракае: «даже нужды своей православной церкви полоцкие князья задумывали иногда удовлетворять посредством грабежа» [1, с. 63]. Аднак у Полацкай зямлі было шмат і агульнага з княствамі астатняй Русі: напрыклад, шанаванне св. Барыса і Глеба [1, с. 64]. Гісторык, намагаючыся быць аб'ектыўным, згадвае і пазітыўныя з яго пункту гледжання моманты полацкай гісторыі. Так, ён лічыць, што палачане ўнеслі

пэўны ўклад у фарміраванне рускай культуры, дзякуючы ў першую чаргу дзейнасці св. Параскевіі і св. Еўфрасініі. М. В. Каяловіч высока ацэньваў таксама і дзейнасць полацкага веча і пазнейшыя традыцыі грамадскай самаарганізацыі палачан, якія дазвалялі ім паспяхова канкураваць у гандлёвых аперацыях з замежнымі купцамі і доўга супраціўляцца царкоўнай уніі [1, с. 34].

Па перакананні М. В. Каяловіча, Полацк страчвае сваё палітычнае значэнне яшчэ да мангола-татарскага нашэсця на Кіеўскую Русь [1, с. 69]. Згубная, на думку гісторыка, палітыка Ізяславічаў прывяла да раздрабнення княства і падпарадкавання яго зямель у першай чвэрці XIII ст. смаленскім князям. Па звестках гісторыка, ужо ў другой палове XII ст. працэсы культурнай дыфузіі паміж літоўскімі і полацкімі землямі значна прасунуліся. Як прыклад узаемаўплываў М. В. Каяловіч прыводзіць начныя рэйды палачан, якія, нібыта, былі ні чым іншым як «вайной літоўскім спосабам» [1, с. 64]. Яшчэ адным аргументам на карысць «літоўска-полацкай» дыфузіі ён лічыць наяўнасць полацкіх апорных пунктаў Герцыке і Кукенойс у Ніжнім Падзвінні: «в начале XIII века ... какой-то полоцкий князь Владимир не только спокоен со стороны Литвы, но имеет по Двине ниже Динабурга русские колонии, нередко действовавшие заодно с литвинами в борьбе с ливонскими немцами...» [1, с. 64]. Да часоў Міндоўга М. В. Каяловіч адносіць першыя спробы «основания литовской государственности в Новгороде литовском и даже в Полоцке» [1, с. 75, 79]. Татаро-мангольскае нашэсце, на думку гісторыка, паспрыяла далейшаму збліжэнню полацкіх і літоўскіх зямель.

Пры разглядзе гісторыі «западной России» часоў існавання ВКЛ і Рэчы Паспалітай М. В. Каяловіч больш не звяртаецца да дэталёвага разгляду полацкай даўніны, згадваючы Полацк ускосна ў кантэксце больш шырокіх падзей. Так, разглядаючы хаду Лівонскай вайны, гісторык выказвае меркаванне, што жорсткая палітыка цара Івана IV аказала дэмаралізуючы эффект на прывольнае насельніцтва занятых рускімі войскамі рэгіёнаў Беларусі, у тым ліку і Полацка [1, с. 156]. Аднак падкрэсліваецца, што полацкае дваранства салідарна выступала супраць праекта польскага караля С. Баторыя па запрашэнні ў Полацк езуітаў [1, с. 183]. Апошні полацкі эпизод, які фігуруе ў гісторыі «заходняй Расіі» М. В. Каяловіча, звязаны з увядзеннем царкоўнай уніі і дзейнасцю грэка-каталіцкага епіскапа І. Кунцэвіча [1, с. 203–204].

Гісторык канстатуе страту беларусамі за часамі Рэчы Паспалітай свайго «вышэйшага класу», як прыклад прыводзіцца інструкцыя паноў Полацкага ваяводства паслам на сейм, каб тыя змагаліся супраць планаў паслаблення прыгону [1, с. 279]. М. В. Каяловіч таксама наракае на тое, што беларускі просты народ у адрозненне ад украінцаў пазбыўся волі да супраціву. У той жа час наступчык у цэлым пазітыўна ацэньвае ўтварэнне літоўскай дзяржавы і ўваход у яе склад рускіх тэрыторый. Аднак адзіная логіка, якая вяла як да ўзнікнення

ВКЛ, так і да маргіналізацыі ролі праваслаўных усходнеславянскіх эліт у гэтай дзяржаве гісторыкам не прасочваецца або ігнаруецца. Хаця М. В. Каяловіч і прызнае значны ўплыў усходнеславянскіх цывілізацыйных інстытутаў на фарміраванне ВКЛ, але абмяжоўваецца пры гэтым проста канстатацыяй факту, без удакладнення механізмаў дадзенага ўзаемадзеяння. М. В. Каяловіч не ўхваляе сепаратызм усходнеславянскіх зямель у складзе ВКЛ. Так, ён крытычна ставіцца да наўстання полацкага князя Андрэя Альгердавіча супраць свайго брата Ягайлы. Гісторык, выкарыстоўваючы звесткі сярэднявечных польскіх крыніц, спасылаецца на тое, што Андрэй Полацкі ўцягнуў у канфлікт Лівонскі ордэн і жорстка паводзіў сябе з мірнымі жыхарамі [1, с. 114]. У той жа час дзеянні Ягайлы ў дадзеным эпізодзе знаходзяцца па-за крытыкай даследчыка.

Чаму для М. В. Каяловіча больш пажаданым цэнтрам аб'яднання «заходнярускіх» зямель бачылася Літва, а не Полацкая зямля? Барацьба за гэтую ролю выразна прысутнічае ў айчыннай гісторыі. Яе эпізодамі з'яўляліся паўстанні Андрэя Альгердавіча і Свідрыгайлы, падтрыманыя праваслаўнымі феадаламі. Аднак у трактоўцы М. В. Каяловіча дадзеныя сюжэты ізноў жа выглядаюць прыкрым інцыдэнтам. Аднак менавіта следствам паражэння праваслаўных партый у гэтай барацьбе і з'явілася страта ўсходнеславянскімі элітамі свайго ўплыву, што ўрэшце і вяло да яе паланізацыі і акаталічвання.

Бачанне беларускай гісторыі заставалася ў працы М. В. Каяловіча «Чтения по истории западной России» фрагментарным і супярэчлівым. У адносінах да гісторыі Полацка ў пэўных эпізодах М. В. Каяловіч некрытычна наследуе стэрэатыпы польскамоўнай сярэднявечнай гістарыяграфіі. Даследчыка найбольш цікавілі працэсы, якія былі звязаны з кансалідацыяй усходнеславянскіх зямель. Полацкая гісторыя – маргінальны сюжэт для М. В. Каяловіча. Гісторыя полацкай дзяржаўнасці і яе вытворнае – мінуўшчына беларускіх зямель – палягалі ў разуменні М. В. Каяловіча на перыферыі справы «збірання зямель рускіх». Гісторык лічыў, што аслабленне і ранняе палітычнае раздрабленне Полацкай зямлі мела станоўчае значэнне, бо ўскосна спрыяла ўзвышэнню Літвы і стварэнню ВКЛ [1, с. 64]. Існаванне незалежнай самадастатковай Полацкай зямлі бачыцца М. В. Каяловічу прыкрай перашкодай на шляху гістарычнага прагрэсу, важнай вяхой на якім ён лічыў ўтварэнне «руска-літоўскай» дзяржавы. У гэтай «узыходзіўшай лініі гістарычнага развіцця» ад Кіеўскай Русі праз ВКЛ да Расійскай імперыі няма месца сепаратызму Полацка, а пазней – беларусаў.

Разам з тым гісторык заставаўся патрыётам «малой радзімы», шанаваў просты народ і этнаграфічныя асаблівасці сялянскай культуры, дазваляў сабе крытыку расійскага ўраду – аднак ізноў жа з пазіцыяй «агульнаруускай карысці». Аналіз гістарыясофскіх схем М. В. Каяловіча сведчыць аб тым, што стэрэатып аб фундаментальным месцы полацкай ідэалагемы ў «заходняруускай» версіі беларускай гісторыі не з'яўляецца абсалютна слухным.

Літаратура

1. Коялович, М. И. Чтения по истории западной России / М. И. Коялович. – Минск: БелЭн, 2006. – 480 с.

Резюме

С. О. Шидловский

Полоцкие сюжеты в «западнорусской» версии истории Беларуси М. О. Кояловича

Место Полоцка в процессах государственного строительства на землях белорусов в научных трудах различных исторических школ или трактуется как центральное, или значительно редуцируется. В статье поднимаются следующие вопросы: насколько влияет на данную историографическую тенденцию фактор накопления новых исторических фактов и источников, а также изменения в методологических подходах; всегда ли причины подобных изменений лежат в поле науки. Цель статьи – рассмотреть частный аспект данных вопросов — полоцкие сюжеты в работе М. О. Кояловича «Чтения по истории западной России» (1864).

Summary

S. O. Shidlovsky

Polotsk plots in «the West-Russian» version of history of Belarus by M. O. Koyalovich

A place of Polotsk in the process of nation-building in the lands of the Belarusians in scientific works of different historical schools treated as a central or significantly reduced. The article raises the following questions: how much affect this historiographical trend factor in the accumulation of new facts and historical sources, as well as changes in methodological approaches, there are always reasons for these changes lie in the field of science. Purpose of the article — to consider the particular aspect of these issues — Polotsk stories in M. O. Koyalovich «Readings on the history of western Russia» (1864).